

AGNIEŠKA JUZEFOVIČ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VIZUALIOSIOS MEDIJOS IR TARPKULTŪRINĖ KOMUNIKACIJA

Visual Medias and Intercultural Communication

SUMMARY

The article explores the topic of the role of art as a visual media in intercultural communication. It shows how particular works of art depict different relations between the individual and society. The author argues that visual art could successfully participate in the process of intercultural communication, break down various mental barriers, and open up core values different than those of our own cultural context. From prehistoric times, visual media has played an important role in intercultural communication. For various reasons, art itself was more open to such dialogue than philosophy and art theory. After the “visual turn”, the importance of the image in intercultural communication strongly grew. Cybernetic space and various new media art projects meaningfully extend possibilities of interactive communication between various cultures and peoples all over the world.

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamas audiovizualinių menų vaidmuo tarpkultūrinėje komunikacijoje, remiantis paskirais meno kūriniais, analizuojami individo ir visuomenės santykiai. Autorė grindžia mintį, kad dailė ir audiovizualiniai menai geba prasmingai įsiterpti į tarpkultūrinį diskursą, padėti įveikti įvairius mąstymo barjerus ir atverti sau vertybes, kitokias negu tos, kurios pažįstamos iš mūsų pačių kultūrinio konteksto. Vizualieji menai jau nuo priešistorinių menų vaidino svarbų vaidmenį tarpkultūrinėje komunikacijoje. Dėl įvairių priežasčių dailės ir architektūros kūrinių autoriai būdavo daug atviresni tarpkultūriniam dialogui negu filosofai ar meno teoretikai. Pastaraisiais dešimtmečiais, po vizualinio posūkio vaido įtaka tarpkultūrinėje komunikacijoje dar labiau išaugo. Kibernetinė erdvė ir įvairūs medijų meno projektai prasmingai praplėtė interaktyvios komunikacijos erdvę, atvirą žmonėms, gyvenantiems įvairiose kultūrose ir skirtinguose pasaulio kampeliuose.

RAKTAŽODŽIAI: tarpkultūrinė komunikacija, vizualieji menai, lyginamoji prieiga, tradicinė kultūra, modernioji kultūra.
KEY WORDS: intercultural communication, visual art, comparative approach, traditional culture, modern culture.

OKULIARCENTRIZMAS IR „VIZUALUSIS POSŪKIS“: PLATONO „OLA“ IR MODERNUSIS „ŠULINYS“

Postmodernioji kultūra susiduria su tuo, ką Williamas J. Thomasas Mitchelas pavadino „vizualiuoju posūkiu“, kai supančioje tikrovėje ir jos refleksijoje įsivirauja vaizdas ir vaizdo teorija¹⁶. Tyrinėtojai vis dažniau dėmesį sutelkia į vizualumo problematiką, nagrinėja audiovizualines medijas, vizualinę komunikaciją, vaizdo raidą kultūros istorijoje ir panašaus pobūdžio temas. Vizualizavimo tendencijas, įsiviraujančias postmoderniojoje kultūroje M. Jay sieja su „okuliarcentrizmo“ sąvoka, reiškiančia regos juslės privilegijavimą kitų juslių atžvilgiu¹⁷. Rega buvo ypač vertinama jau priešistoriniais laikais, o apie privilegijuotą jos statusą gali byloti ir tai, kad skirtingose kalbose žodžiai, kurie būna vartojami žinojimui bei gebėjimui išreikšti, neretai būna fonetiškai siejami būtent su regėjimu, arba matymu, kuris praplečia žmogaus žinias ir galimybes. Antai prancūzų žodžiai „žinojimas“ (*savoir*) ir „gebėjimas“ (*pouvoir*) tarytum pratęsia žodelį „matymas“ (*voir*), o lenkų kalba žodžiai „matyti“ (*widzieć*) ir „žinoti“ (*wiedzieć*) skamba beveik vienodai. Taigi rega, kuri gali būti interpretuojama kaip empirinis, juslinis arba veikiau proto žvilgsnis, iškeliami kaip pagrindinė juslė, vedanti prie tiesos ir žinojimo¹⁸. Apie tokį regos aukštinimą byloja ir populiari patarlė, kad „geriau vieną kartą pamatyti, negu šimtą kartų išgirsti“. Epistemologinis regos privilegijavimas nesvetimas buvo jau antikos filosofams, ypač Platonui, kuris garsiojoje „Olos alegorijoje“ teigia, kad tikrovę ir tiesą sim-

bolizuojančios idėjos gali būti regimos¹⁹. Nors Platonas kalba apie „proto žvilgsnį“, tačiau tai nekeičia esmės, kad tikroji tiesa gali būti *pamatyta*, o tai nutinka tuomet, kai *žvilgsnis* nukreipiamas ne į apgaulingus šešėlius, bet į šviesą. Naujaisiais laikais, ypač R. Descartes'o filosofijoje, toks epistemologinis regos išaukštinimas Vakarų filosofijoje dar labiau įsitvirtino. Dėl okuliarcentrizmo viskas, kas anksčiau buvo paslėpta ir paslaptinga, staiga tampa kiaurai perregima, o visuomeninės erdvės vis dažniau primena XVIII a. britų filosofo J. Benthamo „Panoptikumą“ – erdvę, kurioje visagalis subjektas, tarytum G. Orwello „Didysis brolis“, pats būdamas neregimas, gali stebėti (*-opticon*) visus ir viską (*pan-*). Nūdienos laikais jau nieko nestebina lankytojų stebėjimas prekybos centruose ar stebėjimo kameros miesto gatvėse. Vizualinis posūkis atveria pasaulį, kuriame visose gyvenimo srityse įsitvirtina skaitmeninės medijos, o aplinka mirga nuo dinamiškų, sparčiai besikeičiančių skaitmeninių vaizdų. Paprasčiausia automobilio navigacinė įranga (*GPS*) visiškai pakeičia įprastą aplinkos suvokimą, nes vairuotojas nepastebimai dėmesį iš aplinkos perkelia į skaitmeninį ekraną. Būtent navigacinės įrangos ekrane regimas žemėlapis suvokiamas kaip aiškus, pažįstamas ir saugus, taigi tikresnis už pačią tikrovę. Tokiu būdu pildosi J. Baudrillard'o pranašystės, o skaitmeninių medijų simuliakrai pakeičia ir išstumia savo prototipą – pačią tikrovę²⁰. Platono ola ir Baudrillard'o simuliakras

primena mums gyvenimą šiapus ir anapus ekrano, kuris, pasak T. Kačerausko, lemia, kad „mūsų egzistencinis projektas formuojasi skirtingų vaizdiškumo plotmių sąveikos žaizdre“²¹.

Komunikacijos skaitmeninimas suteikia galimybių lengvai kurti, koreguoti, skleisti įvairiausių vaizdus. Visą pasaulį gaubianti kibernetinė erdvė smarkiai išplečia tarpkultūrinės komunikacijos galimybes. Vaizduojamieji menai, sukurti įvairiose pasaulio vietose, tampa vis panašesni – užėję į šiuolaikinio meno galerijas, esančias didžiuosiuose Europos ir Azijos miestuose, išvysime beveik identiškus kūrinius. Vietinės kultūros sąlygojami savitumai dažniausiai būna atsitiktiniai ir paviršutiniški, o pagrindinis skirtumas regimas nežymiaame atsilikime, kuris kartais vis dar pastebimas Azijos, iš dalies ir posovietinių šalių mene. XX a. pradžioje šių šalių šiuolaikiniuose meno centruose vyravo kūriniai, panašūs į tuos, kuriuos Vakarų Europos menininkai kūrė geroku dešimtmečiu anksčiau. Tačiau toks atsilikimas kasmet mažėja, nes sparčiai besivystančios skaitmeninės medijos leidžia sparčiai, lengvai ir pigiai skleisti bei gauti informaciją apie naujausias audiovizualinių menų tendencijas.

Naujieji medijų meno projektai padeda taip pat kūrybingai išplėsti tarpkultūrinės komunikacijos erdvę. Šiuo aspektu dėmesio verta yra interaktyvi instaliacija „Žmonių portalas“, kurią 2009 m. sukūrė menininkas Brinkley Warrenas: jis ėmė įvairiose pasaulio šalyse įrenginėti instaliacijas, primenančias tradicinius, akmeninius šulinius²². Juose po vandeniu instaliuoti ekranai, *web* kamerai ir kompiuteriai, o specialios kompiuterinės programos leidžia momentinę

komunikaciją tarp žmonių, esančių prie bet kurio šulinio. Lankytojai prieina prie instaliacijų, įrengtų Amerikos, Europos, Azijos šalių meno galerijose ir kitokiose viešosiose erdvėse, pažvelgia į šulinio gelmę, o ten išvysta kitus žmones, kurie tuo pat metu kažkur kitame pasaulio krašte žvelgia į tokį pat šulinį. Žmogus gali matyti kitus, taip pat suvokia, kad ir pats šiuo metu yra matomas, todėl įvyksta bendravimas – žmonės nusišypsuoja, mojuoja vieni kitiems, rodo lapelius su savo telefonų numeriais ir t. t. Galbūt tie žmonės kalba skirtingomis kalbomis ir kalbėdami nesuprastų vienas kito, tačiau mimika, paprasčiausia šypsena užmezgamas spontaniškas bendravimas, įveikiamas susvetimėjimas. Pasitelkęs šį projektą, menininkas siekia skatinti komunikaciją tarp žmonių, esančių toli vienas nuo kito, stiprinti tarpusavio supratimą bei atvirumą. Tokie audiovizualinių medijų meno projektai padeda formuoti atvirą, pozityviai maistančią visuomenę, taip pat parodo, kad komunikavimas gali vykti labai paprastai ir natūraliai, tiesiog išreiškiant įgimtą troškimą spontaniškai bendrauti.

Pabandykime palyginti B. Warreno instaliaciją ir Platono svarstymus apie olą bei jos kalinius. Šulinys, kaip ir ola, yra tamsi erdvė, savotiška bedugnė. Kita vertus, tiek olos, tiek šulinio alegorijoje gali būti užkoduotos pozityvios reikšmės. Šiame meno projekte šulinys tampa sėkmingos komunikacijos medija, tarytum magiškos durys į kitą, stebuklingą pasaulį. Pasakose dažnai susiduriame būtent su tokia šulinio reikšme: išokęs į šulinį, žengęs per veidrodių arba įsmukus į olą, pasakos herojus staiga atsiduria kitoje, stebuklingoje tikrovėje, savotiška-

me vaizduotės ir svajonių pasaulyje. Pasak Platono, toks subjektyvus, įsivaizduojamas pasaulis yra netikras, o jame įstrigę kaliniai verti pasigailėjimo ir užuojautos ar netgi nusipelno būti „išgelbėti“. Neatsitiktinai Platono alegorijoje atsiranda motyvas, kai vienas kalinys jėga ištempiamas iš olos į paviršių ir priverčiamas žvelgti į saulės šviesą, kitaip tariant – išvysti tikrąją tiesą. Prievara šiuo atveju yra visiškai pateisinama ir netgi taikoma paties žmogaus labui.

Postmoderniame diskurse teigiama, kad svarbus ir tikras yra supantis pasaulis, žmogaus kasdienybė, o bet kokia tiesa yra reliatyvi ir sąlygiška, todėl visur galimos skirtingos, lygiavertės alternatyvios interpretacijos. F. Nietzsche'is ir jo sekėjams sėkmingai pavyko „apversti Platoną“ – kažkur aukštumoje esantis, neregimas amžinų idėjų (tikrosios tiesos) pasaulis užleido vietą juslių, įspūdžių ir tiesioginės patirties pasauliui. Dėl tokių pasaulėžiūros pasikeitimų olos „kalinys“ gali ir toliau saugiai tūnoti savo oloje ir

nebijoti, koks nors visažinis jį ims tempiti į paviršių ir vers stebėti „tikrąją tiesą“. Taip Platono ola ar šulinio (bedugnės) gelmė tampa pozityvia erdve, tarpininku, kurio padedami žmonės gali bendrauti, dalintis patirtimi neprimedami vieni kitiems savosios pozicijos kaip aukščiausios ar netgi vienintelės galimos. Žaismingas, interaktyvus bendravimas pasitelkiant šiuolaikines audiovizualines medijas yra tarytum Platono oloje įkalintų žmonių pokalbis apie oloje regimus šešėlius (subjektyvią, asmeninę tiesą) – skirtingų kalbų, nuomonių ir įspūdžių mišinys sėkmingai užgožia bet kokį visažinį balsą, prabylantį iš „tiesos aukštybių“. Tokia pozicija primena Rytų Azijos mąstymo tradicijose bei estetikoje visuomet vyravusią prielaidą, kad tiesa gali būti pasiekta tik per asmeninį patyrimą, yra subjektyvi ir negali būti perduota kitam nei racionaliui, nei empiriniu būdu, todėl bet kokios schemas, pretenduojančios į visuotinumą, yra tiesiog neįmanomos.

IŠVADOS

Vizualiosios medijos tarpkultūrinėje komunikacijoje tradiciškai vaidino reikšmingą vaidmenį, o pats menas visuomet buvo atviresnis tarpkultūriniam dialogui negu meno teorija ir filosofija, kurioms būdinga tendencija vienašališkai aukštinti savąją kultūrą ir menkinti svetimą, arba atvirkščiai – nekritiškai žavėtis tolimomis ir egzotiškoms kultūromis. Filosofui ir meno teoretikui sunkiau atsiversti tarpkultūrinei komunikacijai ir todėl, kad jį varžo sąvokos ir terminai, kurie kartais apskritai neišverčiami ir neturi korektiškų ekvivalentų svetimose kalbo-

se. Taigi galima konstatuoti, kad istorijos eigoje būtent menininkai produktyviausiai dalyvavo tarpkultūrinėje komunikacijoje, kurios rezultatas buvo tarpusavio įtakos plėtojimas, naujų estetinių verčių ir meninių išraiškos priemonių formavimas. Stiprėjant įvairių kultūrų sąveikoms, multikultūralizmui ir globalizacijai, tarpkultūrinės komunikacijos problematika tampa ypač aktuali. Produktyvus tarpkultūrinis dialogas padeda suprasti ir toleruoti kultūrinius skirtumus, išvengti nesusipratimų arba sumažinti konfliktinių situacijų skaičių. Plėtojant

tarpkultūrinį dialogą, vaizdas vaidina itin reikšmingą vaidmenį, o pastaruoju metu į tokį dialogą vis dažniau įsiterpia skaitmeniniai vaizdai ir naujųjų medijų meno formos. Komunikacija, vykstanti per interaktyvias audiovizualines medijas, pasižymi tokiais bruožais kaip žaismingumas ir spontaniškumas, o tokiu būdu perduodama informacija tampa subjektyvi, neatsiejama nuo asmeninės patirties, neturinti jokių pretenzijų į visuotinę tiesą. Tad tokia medijų meno instaliacija kaip B. Warreno „Žmonių portalas“, nors vizualiai primena Platono „Olos alegoriją“, faktiškai atspindi plato-

niškosios pozicijos priešingybę – tikra ir svarbu tampa supanti, vandenyje atspindinti tikrovė (šešėliai), o kiekvieno šiame žaidime dalyvaujančio žmogaus tiesa – lygiavertė bet kuriai kitai. Taigi šis ir panašūs audiovizualinių medijų meno projektai prasmingai įsiterpia į tarpkultūrinės komunikacijos barus. Tačiau tenka pažymėti, kad naujųjų medijų meno vaidmuo plėtojant tarpkultūrinį dialogą galėtų būti didesnis, o pats tarpkultūrinis dialogas galėtų drąsiau remtis skaitmeniniais vaizdais ir interaktyviais audiovizualiniais menais, kurie komunikaciją gali padaryti lengvesnę ir efektyvesnę.

Literatūra ir nuorodos

- ¹⁶ William J. T. Mitchell, *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1994, 11–34.
- ¹⁷ Martin Jay, *Downcast Eyes: The Denigration of Thought in Twentieth-Century French Thought*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 1994.
- ¹⁸ Agnieška Juzefovič, Vizualinio posūkio ir vizualinių studijų fenomenas dabartinėje kultūroje, *Logos* 69, 2011, p. 66.
- ¹⁹ Platonas, *Valstybė*. Vilnius: Pradai, 2000, p. 265–269.
- ²⁰ Jean Baudrillard, *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- ²¹ Tomas Kačerauskas, Gyvenimas šiapus ir anapus ekrano, *Filosofija. Sociologija* 19 (1), 2008, p. 18–25.
- ²² Brinkley Warren, *Peoples Portal: New Media Art Installation*, 2009. < <http://www.youtube.com/watch?v=F-qOpUDKKyQ> > [žiūrėta: 2015 06 15]